

Η ιστορία στην παιδική λογοτεχνία: ο ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος στη διαμόρφωση εικόνων για τον εθνικό «εαυτό» και τους εθνικούς «άλλους»

Μαρία Τσιγγενοπούλου

Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη αφορά τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η ιστορία και το παρελθόν, μέσα από αναπαραστάσεις που διακινούνται εκτός του θεσμικού πλαισίου της σχολικής ιστορίας, και πιο συγκεκριμένα από βιβλία της πρόσφατης λογοτεχνικής παραγωγής τα οποία απευθύνονται στο παιδικό κοινό. Επιχειρήσαμε να παρακολουθήσουμε και να αποτυπώσουμε το πώς κατασκευάζονται και αναπαράγονται αναπαραστάσεις για τον εθνικό «εαυτό» και τους εθνικούς «άλλους». Το ζήτημα αυτό αποτελεί ιδεολογικό διακύβευμα, γύρω από το οποίο έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις κι έχει γίνει αντικείμενο αντιπαράθεσων.

Εισαγωγή

Στις αρχές του αιώνα βρεθήκαμε σε μία διαδικασία αμφισβήτησης και απόρριψης παλαιών ιστορικών αντιλήψεων, με την ανάδειξη ταυτόχρονα, νέων ιστοριογραφικών ζητημάτων. Τα ιστορικά φαινόμενα και η αναπαράστασή τους δεν αποτελούν αποκλειστικό πεδίο πλέον μόνο της επιστήμης της ιστορίας, αλλά και του δημόσιου λόγου. Η έκθεση και η προβολή της δημόσιας ιστορίας τα τελευταία χρόνια στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο, στα μουσεία, στον τύπο, είχε, ως κεντρικό διακύβευμα τη διαμόρφωση του νεοελληνικού έθνους. Οι έντονες διαμάχες που προέκυψαν, είχαν να κάνουν με την αλλαγή του ρόλου της ιστορικής κουλτούρας στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Δύο σημαντικοί σταθμοί αυτής της συζήτησης αφορούν το έργο του Δημήτρη Τζιόβα «Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο» (1989) και πιο πρόσφατα το έργο του Στάθη Γουργουρή «Έθνος-Όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας» (2007).

Η ιστορία, ως διανοητικό και πολιτισμικό εγχείρημα, σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο είναι ένας γλωσσικός δείκτης διαφορετικών τρόπων κατανόησης της κοινωνικής χρονικότητας (Λιάκος, 2007:30). Για το λόγο αυτό και η ένταση εξαρτιόταν πάντα από το διακύβευμα. Ένα από τα πιο συζητημένα θέματα στα οποία επίδικο αντικείμενο ήταν η ιστορία, σχετίζεται με τα σχολικά βιβλία της ιστορίας, με πιο πρόσφατη την απόσυρση του βιβλίου της ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού. Όπως επίσης, η ταινία του Παντελή Βούλγαρη, *Ψυχή Βαθιά*, που αποτυπώνει στην τέχνη του κινηματογράφου τον εμφύλιο, προκάλεσε μετέπειτα ανάλογες αντιδράσεις καθώς έξυσε μήνες και άνοιξε πληγές που φάνηκε να μην έχουν επουλωθεί, καθώς και η τηλεοπτική σειρά 1821, με τη μεγαλύτερη ένσταση στο συνοδευτικό τίτλο «η γέννηση ενός έθνους».

Είναι ολοφάνερο ότι οι σχετικές συζητήσεις αγγίζουν ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού, δίνοντας έτσι το στίγμα για τις δημόσιες εκδοχές της ιστορίας, με τη γρήγορη μετάθεση από το επίπεδο της επιστημονικής έριδας σ' αυτό της δημόσιας ιστορίας.

Μεθοδολογία προσέγγισης

Η ένταση με την οποία διεξαγόταν οι δημόσιες αντιπαραθέσεις για την ιστορία την τελευταία δεκαετία, έδωσε το έναυσμα για την έρευνα στην οποία βασίζεται το παρόν κείμενο¹.

Αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας ήταν οι αναπαραστάσεις της εθνικής ταυτότητας που έχουν ως αποδέκτη τα παιδιά, όχι αυτές που διακινούνται μέσω της σχολικής ιστορίας, αλλά εκείνες που παράγονται στο πλαίσιο της παιδικής λογοτεχνίας.

Μετά από σχετική έρευνα της πρόσφατης λογοτεχνικής παραγωγής που κατατάσσεται από τους ίδιους τους εκδοτικούς οίκους στη σειρά Ιστορική Λογοτεχνία, αναζητήσαμε τις αναπαραστάσεις της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σε δύο λογοτεχνικά βιβλία των εκδόσεων Κέδρος, που αναφέρονται στην Μικρασιατική Καταστροφή. Τέτοια κείμενα ήταν οι δύο λογοτεχνικές αφηγήσεις *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια* (Τασάκου Τζένη, 2008) και *Στο δρόμο του ήλιου* (Κατσιπη-Σπυριδάκη Ειρήνη, 2008). Το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός θεωρούμε ότι αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία, γύρω από τα οποία στρέφεται η ελληνική εθνική αφήγηση για τον 20ο αιώνα².

Για τον μελετητή της παιδικής λογοτεχνίας Βασίλη Αναγνωστόπουλο η μικρασιατική τραγωδία του '22 πέρασε ως θέμα στην παιδική – νεανική λογοτεχνία ιδιαίτερα κατά την εικοσαετία 1970 – 1990. Είναι περίοδος γενικότερης άνθησης και ωρίμανσης της παιδικής λογοτεχνίας, η οποία σηματοδοτείται από το κίνημα της νεωτερικότητας που το χαρακτηρίζει μεταξύ των άλλων, η εναλλακτική μορφή ως προς τη συγγραφή και την ανάγνωση σχετικά με την ιδεολογία του φύλου, της φυλής και άλλων στερεοτύπων. Τα έργα σύμφωνα με τον ίδιο που αναφέρονται στη μικρασιατική τραγωδία είναι συγκριτικά λιγότερα προς τα έργα άλλων ιστορικών περιόδων (Αναγνωστόπουλος, 2001:119 & 2004:304-312). Η μικρή παραγωγή έγκειται στο ρόλο της μνήμης και στην έννοια του τραύματος. Μάλιστα, κατά τον Αντώνη Λιάκο η έννοια τραύμα «εμπεριέχει την εμπειρία και τη μνήμη του τραύματος (ή την απώθηση της μνήμης του)» (Λιάκος, 2007:224). Επομένως, ιστορικά γεγονότα, όπως Μικρασιατική Καταστροφή, Εμφύλιος Πόλεμος δημιούργησαν έναν κώδικα σημασιοδότησης της

¹ Το παρόν κείμενο στηρίζεται στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και στο πρόγραμμα σπουδών «Σπουδές στην Εκπαίδευση» με επιβλέπουσα καθηγήτρια την κα Ευφροσύνη Πλεξουσάκη και με θέμα *Η ιστορία στην παιδική λογοτεχνία: Ο ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος στη διαμόρφωση εικόνων για τον εθνικό «εαυτό» και τους εθνικούς «άλλους»*. Αθήνα, 2009.

² Το πιο οξύ αντικείμενο στη δημόσια διαμάχη για το βιβλίο Ρεπούση ήταν μια φράση για τη Μικρασιατική Καταστροφή «χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι της Σμύρνης για να φύγουν για την Ελλάδα». Η αντίδραση έγκειται στο ότι η λέξη «συνωστίζονται» υποτιμά τη σημασία της ιστορικής στιγμής κατά την οποία οι Έλληνες τρέχουν για να σωθούν.

ιστορικής εμπειρίας του περασμένου αιώνα, λόγω της έκτασης των ανθρώπινων καταστροφών. Για το λόγο αυτό εξάλλου, σήμερα, όπως επισημαίνει η Βενετία Αποστολίδου μιλάμε πια και για λογοτεχνία του τραύματος «το τραύμα εγγαράσσεται στη μνήμη και η αφήγηση που το αφηγείται είναι μια μνημονική αφήγηση» (Αποστολίδου, 2010:19).

Βασικός στόχος της ερευνητικής διαδικασίας ήταν, επομένως, η ανάδειξη και υπογράμμιση των ιδεολογικών διαστάσεων, που αφορούν όψεις – ιδεολογική διαχείριση του *άλλου* σε κείμενα με ειδολογική συγγένεια και χωροχρονική σχέση. Σ' αυτήν την κειμενοκεντρική προσέγγιση προτιμήθηκε η επισήμανση και ανάλυση σημείων που προσδιορίζουν τη σχέση Εμείς και οι Άλλοι. Ποιες δηλαδή ιδέες, αντιλήψεις, νοοτροπίες και στάσεις διατυπώνονται σχετικά με την ετερότητα που εμποτίζουν την παιδική λογοτεχνία στο είδος «ιστορικό μυθιστόρημα». Επιλέχθηκε μάλιστα για το σκοπό αυτό η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Από την ποιοτική ανάλυση απουσιάζουν οι αριθμητικές καταγραφές ενώ πλεονέκτημα της μεθόδου θεωρείται η διεισδυτικότητα της στο κείμενο αφού πέρα από τα νοήματα του περιεχομένου επικεντρώνεται σ' αυτό που λέει ο Holsti «ανάγνωση πίσω από τις γραμμές» (Holsti όπως παρατίθεται στο Κυριαζή, 2004:293). Το είδος των πηγών ακόμη, λογοτεχνικά βιβλία, ενισχύουν την επιλογή και εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου, γιατί απαιτείται εμβάθυνση στο κείμενο και αποκρυπτογράφηση των έμμεσων μηνυμάτων που παράγονται από την αφήγηση. Από τον εντοπισμό συνάμα εκείνων των ενδείξεων, μέσα στα κείμενα, που εικάζεται ότι αποτυπώνουν την ιδεολογία των συγγραφέων.

Η λογοτεχνία διαμεσολαβητής του «δικαιώματος» στην ιστορία

Η λογοτεχνία, ως αφηγηματικό μοντέλο, αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο στο οποίο εμπλέκονται, τόσο η ατομική όσο και η συλλογική με τη θεσμική μνήμη. Προσφέρει η λογοτεχνία, όπως υποστηρίζει η Βενετία Αποστολίδου, αφηγηματικούς τρόπους για την ανάγνωση του τραύματος σε ένα ευρύτερο και πιο ασφαλές πεδίο, όπου δοκιμάζονται μνήμες και ερμηνείες, για να περάσουν στη συνέχεια στην ιστοριογραφία και στην δημόσια αντιπαράθεση. Η λογοτεχνία δηλαδή μπορεί να παίξει αυτόν τον παρηγορητικό ρόλο γιατί «όχι μόνο προσφέρει αφηγηματικά μοντέλα για την αφήγηση του τραύματος, αλλά η ίδια, ως θεσμός, λειτουργεί ως ένα κοινωνικοπολιτικό πεδίο, ως μια κοινωνική αρένα όπου οι ατομικές μνήμες διαπερνούν την ιδιωτική σφαίρα και εξασφαλίζουν δημόσια αναγνώριση» (Αποστολίδου, 2010:133). Το τραύμα οδηγεί σε μία δυνητική προσέγγιση του άλλου.

Η ιστορία από την άλλη, αναδύεται, σύμφωνα με τον Στάθη Γουργουρή, ως η πρώτη επιστήμη, που έχει ως απώτερο στόχο να τακτοποιήσει τους λογαριασμούς του κάθε έθνους με το παρελθόν του και να παίξει θεμελιώδη ρόλο στην οργάνωση του μέλλοντος του. Πίσω από κάθε εθνικό αφήγημα, ελλοχεύει ένα όνειρο· η συμβολική εκπλήρωση απωθημένων και απόκρυφων επιθυμιών σε συνδυασμό με την συστηματική απάλειψη όσων ενοχλούν και τραυματίζουν. Για το λόγο αυτό το πιο σημαντικό στη διαδικασία κατασκευής ενός εθνικού πολιτισμού είναι η ανίχνευση των ειδικών εκείνων παραμέτρων που ορίζουν και κατευθύνουν την πορεία της απόθησης

(λήθη\ανάμνηση). Η εθνική ιστορία μάλιστα, ως πράξη και αφήγηση της πράξης, αποτελεί για τον ίδιο συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος. (Γουργουρή, 2007:321). Η λογοτεχνία, ως φιλοσοφικότερη και σπουδαιότερη από την Ιστορία, αναλαμβάνει, σύμφωνα με την Τιτίκα Δημητρούλια να φωτίσει τις σκοτεινές ζώνες της ανθρώπινης πολυπλοκότητας (Δημητρούλια, Καθημερινή, 23/01/2011).

Επειδή το σχολείο, θεσμός, που απευθύνεται κατά κύριο λόγο στα παιδιά και στους νέους, χρησιμοποιήθηκε σύμφωνα με την Έφη Αβδελά (1997:28-31), ως κεντρικός μηχανισμός διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης, παρουσίαζε εξαιρετικό ερευνητικό ενδιαφέρον να δούμε, πώς εγγράφονται τυχόν αλλαγές στο λόγο για το ελληνικό έθνος στην παραγωγή έντυπου λόγου, που απευθύνεται σε παιδιά και σε κοινωνικά πεδία τα οποία λειτουργούν παράλληλα με τη σχολική εκπαίδευση. Ένα από αυτά, είναι η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων, δραστηριότητα, η οποία περιλαμβάνεται στη σχολική γνώση, αλλά συνιστά ταυτόχρονα δραστηριότητα με την οποία συνδέονται μορφωτικοί στόχοι.

Υποστηρίζεται ότι η παιδική λογοτεχνία χαρακτηρίζεται ως «εθνική υπόθεση», επειδή καλλιεργεί εθνική και πανανθρώπινη συνείδηση (Αναγνωστόπουλος, 2001:119-120). Η λογοτεχνία αναδεικνύεται ως συστατικό στοιχείο μιας εθνικής παιδείας, από τη στιγμή που ανθολογείται, διαβάζεται και διδάσκεται ως «εθνική λογοτεχνία». Η λογοτεχνία στα εθνικά κράτη, όπως και οι εθνικές ιστοριογραφίες που εστιάζουν στις έννοιες της συνέχειας και της ομοιογένειας και καλλιεργούν την ιδέα της μοναδικότητας του έθνους, υπηρέτησαν το στόχο της δημιουργίας εθνικής συνείδησης μέσω της διαμόρφωσης εθνικών αυτοεικόνων και εικόνων για τους εθνικούς «άλλους» (Αβδελά, 1997:61-63).

Η σχέση μας με το παρελθόν όπως τονίζει η Ποθητή Χαντζαρούλα είναι πολιτικό διακύβευμα που δε διεξάγεται μόνο από ή μεταξύ των ιστορικών. Ανήκει ωστόσο στο χώρο της ιστορικής κουλτούρας και παραπέμπει στη δημόσια διάσταση της ιστορίας. (Χαντζαρούλα, Ιστορεΐν, 4, cd-rom, 2003-2004).

Δημόσια ιστορία αποκαλείται ό,τι «από δημοσιογραφικές έρευνες και κινηματογραφικές ταινίες, σχολικά εγχειρίδια και λογοτεχνικά βιβλία, μέχρι μνημεία και επετειακές εκδηλώσεις μας επιτρέπουν να εξετάσουμε τη σχέση που η σύγχρονη κοινωνία διατηρεί με το παρελθόν», είναι δηλαδή η Δημόσια ιστορία «οτιδήποτε δεν είναι ακαδημαϊκή ιστορία και σε αντίθεση με αυτήν έχει σχεδόν πάντα μια διαλογική σχέση με την εκάστοτε επικαιρότητα, είναι αυτό που γύρω μας αφηγείται, υπενθυμίζει, ερμηνεύει κάτι για το παρελθόν, που διακυβεύεται σε επίπεδο κοινής γνώμης σχετικά με κρίσιμα εθνικά, ιστορικά και πολιτικά ζητήματα. Έτσι είναι ικανή να θεμελιώνει ή και να κλονίζει συλλογικές ταυτότητες» (Φλάισερ, 2009:16).

Στη διαδικασία επομένως διαμόρφωσης νεοελληνικής ιστορικής συνείδησης και ταυτότητας, ο δημόσιος χαρακτήρας της ιστορία όπως υποστηρίζει ο Αντώνης Λιάκος «είτε έχει να κάνει με τα τραύματα και με τις διαιρεμένες μνήμες, είτε έχει να κάνει με τη νοσταλγία, ελπίδα ή παραμυθία, είναι πάντα μια ιστορία στην οποία η έκφραση συναισθημάτων έχει πάντα κεντρικό ρόλο» (Λιάκος, 2007:B60). Η λογοτεχνία μάλιστα σε περιπτώσεις όπως η Μικρασιατική Καταστροφή προηγήθηκε

της ιστορίας, η οποία δεν μπόρεσε να αποδώσει τη δραματικότητα και την ένταση της εμπειρίας, τις τραυματικές διαστάσεις (Λιάκος, 2007:227).

Στη διαδικασία αυτή μας ενδιαφέρει επομένως κατά πόσο η λογοτεχνική επεξεργασία ενός τέτοιου θέματος συμβάλει στην εδραίωση και ισχυροποίηση μιας στερεοτυπικής αντίληψης για τον *άλλο*, στην προκειμένη περίπτωση του κατεξοχόν εχθρού για τους Έλληνες, δηλαδή του Τούρκου, σύμφωνα με τις συλλογικές παραστάσεις και προσδοκίες, ή αντίθετα στην αποδόμηση και αποφόρτιση της.

Παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα και εθνική αφήγηση

Το είδος ιστορικής κουλτούρας που θα μας απασχολήσει ειδικότερα είναι το παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα, ως «τρέχουσα» αναπαράσταση εαυτού και άλλου, τρόπος δηλαδή προσέγγισης της ιστορίας έξω από το σχολείο και μέρος της πολιτιστικής πρακτικής. Πώς συμμετέχει για παράδειγμα η λογοτεχνική γλώσσα, εκτός των άλλων μορφών ιστορικής κουλτούρας, στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και στην παραγωγή ιστορικής αίσθησης, αντίληψης και γνώσης.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η δική μας προβληματική ανίχνευσης αντιλήψεων για το ελληνικό έθνος, με βάση τις οποίες ορίζεται ο εθνικός εαυτός (ο δικός μας λόγος, η γνώση του εαυτού μας, η ελληνικότητα), και οι εθνικοί άλλοι (ο αλλότριος λόγος, η ερμηνεία και η κατανόηση του, η πολυπολιτισμικότητα). Από τη στιγμή μάλιστα που το μυθιστόρημα, είναι κατά τον Μπαχτίν, ένα «πολυφωλογικό, πολυφωνικό και πολυγλωσσικό φαινόμενο. Αξίωμα του μυθιστορηματικού λόγου επίσης είναι η εσωτερική διαστρωμάτωση της γλώσσας, η ποικιλία των κοινωνικών γλωσσών και η ασυμφωνία των ατομικών φωνών που ηχούν μέσα της (Μπαχτίν, 1980:112-116). Το ενδιαφέρον εστιάζεται περισσότερο στην αναζήτηση αντιλήψεων και στάσεων στις προτιμήσεις της παιδικής λογοτεχνίας, επειδή τα λογοτεχνικά κείμενα λειτουργούν όπως ισχυρίζεται η Μένη Κανατσούλη ως ιδιότυποι διαμεσολαβητές της ιστορίας (βαθμός ιστορικής αλήθειας) κι αποκτούν με τον τρόπο αυτό και το αντίστοιχο ιδεολόγημα. Η ίδια μάλιστα χαρακτηρίζει ως ιδιαίζουσα περίπτωση την ιδεολογία στο ιστορικό μυθιστόρημα, καθώς το συγκεκριμένο είδος αποβλέπει στην ιδεολογική χειραγώγηση του νεαρού αναγνώστη (Κανατσούλη, 2004:119-124). Διαπιστώνουμε ότι το παιδικό βιβλίο, ως παιδαγωγικό βιβλίο, διαπαιδαγωγεί και διαμορφώνει ιδεολογία και ταυτότητα. Η βαρύτητα επικεντρώνεται επομένως στον τρόπο με τον οποίο η λογοτεχνία, και συγκεκριμένα η παιδική, παρουσιάζει ένα ιστορικό γεγονός, κεντρικό σε σχέση με την ελληνική εθνική αφήγηση και τη διαμόρφωση νεοελληνικής εθνικής συνείδησης.

Από την Μεταπολίτευση και μετά οι εξελίξεις θα είναι σημαντικές. Η σχέση πολιτικών, κοινωνικοιδεολογικών συμφραζομένων και λογοτεχνικών αναπαραστάσεων, θα έχει, ως αποτέλεσμα αυτή την περίοδο να κάνουν την εμφάνιση τους νέοι τρόποι διαχείρισης του ιστορικού υλικού και νέες μορφές λογοτεχνικής αφήγησης. Το νέο τρόπο σκέψης στην ιστορική λογοτεχνική αφήγηση για παιδιά, μετά την μεταπολίτευση, όπως ισχυρίζεται ο Ανδρέας Καρακίτσιος, το διαπιστώνει κανείς εάν συγκρίνει παλαιότερα παιδικά ιστορικά λογοτεχνικά αφηγήματα, όπως αυτά του 19^{ου}

αιώνα και της Πηνελόπης Δέλτα με αυτά της Ζωρζ Σαρρή και της Άλκης Ζέη (Καρακίτσιος, 2004:87).

Συγκεκριμένα, η σύγχρονη ιστορική λογοτεχνική αφήγηση για παιδιά διακρίνεται για τη ρεαλιστική απεικόνιση ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, με έντονη την παρουσία της μνήμης συλλογική, ατομική, θεσμική που κατά τον Στάθη Γουργουρή αποτελεί τον πιο σημαντικό μηχανισμό διατήρησης της εθνικής ταυτότητας (Γουργουρή, 2007:252). Έτσι, ενώ τα πρώτα χρόνια, λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν, η θεματολογία των μυθιστορημάτων είχε θρησκευτικό και ηθογραφικό περιεχόμενο, στη συνέχεια, όπως επισημαίνει η Τασούλα Τσιλιμένη, οι ιστορικοπολιτικές εξελίξεις θα προωθήσουν το ιστορικό μυθιστόρημα (Τσιλιμένη, 2004:17).

Στην εποχή μας, το θέμα της ελληνικότητας, επανέρχεται στις συζητήσεις για τον ελληνικό πολιτισμό και τα δημιουργήματά του. Μάλιστα κατά τον Δημήτρη Τζιόβα «ο πιο κατάλληλος θεσμός για να εκφράσει και να τονώσει την ελληνικότητα είναι η λογοτεχνία, λογοτεχνικά κείμενα αναγορεύονται σε εθνικά κειμήλια και οι συγγραφείς προτρέπονται να υπογραμμίσουν την ελληνικότητα-εθνικότητα. Αναλαμβάνει το ρόλο του θεματοφύλακα της παράδοσης» (Τζιόβας, 1989:14). Στηριζόμενη στο πνεύμα των σύγχρονων αναζητήσεων λόγω των ιδεολογικών ανακατατάξεων που επέφερε η παγκοσμιοποίηση, η Μένη Κανατσούλη επαναπροσδιορίζει τον όρο ελληνικότητα συνδέοντας τον, τόσο με την παιδική λογοτεχνία όσο και με τον όρο «πολυπολιτισμικότητα». Διαβάζοντας πολυπολιτισμικά κάθε λογοτεχνικό βιβλίο, ουσιαστικά αποκτά επίγνωση πολυπολιτισμική και βοηθιέται ν' αντιληφθεί θέματα που διαφορετικά αδυνατούσε να δει (Κανατσούλη, 2004:72).

Επομένως πάνω σ' αυτό το δίπολο ελληνικότητα και πολυπολιτισμικότητα έχει πολύ μεγάλη σημασία να διερευνηθεί με ποιον τρόπο καθορίζεται το «εμείς» σε αντιπαράθεση με τον «άλλον», τον πολιτισμικά δηλαδή διαφορετικό και πώς ορίζεται η μεταξύ τους σχέση.

Ο ρόλος του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος στη διαμόρφωση εικόνων για τον εθνικό εαυτό και τους εθνικούς «άλλους»

Στα δύο υπό εξέταση βιβλία με τίτλους, *Στο δρόμο του Ήλιου* (στο εξής ΔΗ) και το, με τον απροσδόκητο ή ιδιότυπο τίτλο, *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια* (στο εξής ΣΑΣ), η εξιστόρηση ανάγεται στο παρελθόν και με τον τρόπο αυτό εκπληρώνεται, μια εκ των συμβάσεων του ιστορικού μυθιστορήματος. Η υπόθεση των δύο λογοτεχνικών αφηγήσεων εκτυλίσσεται σε εξωελλαδικό χώρο και αναφέρεται στο ίδιο ιστορικό χωροχρονικό πλαίσιο, το οποίο δένει ανθρώπους και γεγονότα μεταξύ τους, παρέχοντας μας έτσι τη δυνατότητα και των αντίστοιχων συγκρίσεων. Η αφήγηση ξεκινάει λίγο πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, για να ολοκληρωθεί με την καταστροφή της Σμύρνης. Στο ΣΑΣ κεντρικό αφηγηματικό πρόσωπο είναι η Κλειώ που μας διηγείται τα όσα έζησε δίπλα στον παππού της, όπου πολλά μάθαινε για την ταύτιση του μικρασιατικού χώρου με την αρχαιότητα και τη συνέχιση του στο Βυζάντιο, αλλά και το γεγονός ότι η καλύτερη της φίλη η Εσμέτ είναι Τουρκάλα με την οποία ποτέ δε μάλωσε. Η αφήγηση γίνεται με εσωτερική εστίαση, «τα διαφορετικά

αφηγηματικά πρόσωπα εκφέρουν πολλές πρωτοπρόσωπες αφηγήσεις, δημιουργώντας έτσι ένα συνολικό αφηγηματικό ύφος που, εφόσον συνθέτει πολλές απόψεις μπορεί να θεωρηθεί τελικά πλουραλιστικό και, κατά συνέπεια, περισσότερο αντικειμενικό» (Κανατσούλη, 2004:125). Στο ΔΗ η αφήγηση γίνεται χωρίς εστίαση, μέσα από ένα παντογνώστη αφηγητή με σημασιοδοτική, εκφραστική, αντικειμενικευτική, όπως επισημαίνει ο Μπαχτίν, προοπτική· μέσα από τη διήγηση του αφηγητή διαθλάται ο λόγος του συγγραφέα (Μπαχτίν, 1980:174). Η αφήγηση χωρίς εστίαση συνηθίζεται σε μυθιστορήματα, όπως είναι τα ιστορικά, γιατί επιδιώκουν να προβάλλουν την αντικειμενικότητά τους (Κανατσούλη, 2004:119-124).

Ένα στοιχείο στο οποίο συμφωνούν οι δύο λογοτεχνικές αφηγήσεις είναι η σχέση ιστορικής και λογοτεχνικής αφήγησης. Μπορεί κατά τον Ανδρέα Καρακίτσιο να αποτελούν δύο διαφορετικούς τρόπους αναπαράστασης της πραγματικότητας, έχουν όμως κοινούς στόχους, που εκτός από την ευχαρίστηση και τη συγκίνηση, είναι η διδασχά και η ερμηνεία των γεγονότων (Καρακίτσιος, 2004:86). Άρα η σχέση λογοτεχνίας και ιστορίας είναι στενή, γιατί ο λογοτεχνικός λόγος συγγενεύει με αυτόν της ιστορίας, όταν αυτή έχει τα χαρακτηριστικά της ελληνικής ιστοριογραφίας (Μήλλας, 2005:361). Το επόμενο στοιχείο επιβεβαίωσης της υπόθεσης μελέτης συναρτάται με τη ιστορική λογοτεχνική παραγωγή των δύο τελευταίων δεκαετιών. Παρατηρείται μια μετατόπιση και ελευθερία από την ολότητα των συλλογικών μύθων στην ποικιλία και στην πολυχρωμία, και από την εξιδανικευμένη αναπαράσταση των συλλογικών και εθνικών μύθων στην ειδική αναπαράσταση των ατομικών ιστοριών. Προβάλλεται περισσότερο η ατομική εμπειρία, παρά η συλλογική. Γίνεται φανερή μια προσπάθεια καλλιέργειας όχι μόνο της ιστορικής αλλά και της πολιτικής συνείδησης, κάτι το οποίο πριν θεωρούνταν αδιανόητο. Ανιχνεύονται στα λόγια και τις πράξεις των ηρώων μια στάση που διαφοροποιείται από την επίσημη ανάγνωση της ιστορίας. Ο ισχυρισμός αυτός παρατηρήσαμε να ενισχύεται ιδιαίτερα στο ΣΑΣ, όπου τα ιδιαίτερα λόγια των ηρώων, όπως υποστηρίζει ο Μπαχτίν, επιδιώκουν μία κοινωνική διάδοση και με διάφορους τρόπους ένα ιδεολόγημα (Μπαχτίν, 1980:198). Ένα άλλο σημείο σύγκλισης, ή και ταύτισης στα δύο υπό έρευνα βιβλία, αποτελεί η αναφορά στην αρχαιότητα, ως ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Η πορεία του εθνικού «εαυτού» παρουσιάζεται ως μια εξέλιξη που περιλαμβάνει την αρχαιότητα και το βυζάντιο, ως σύνδεση με τη νεότερη εποχή, επιβεβαιώνοντας το σχήμα ενότητας και συνέχειας του ελληνισμού .

«Ο ναός της Αθηνάς, της θεάς της γνώσης... και ο ναός της Αγίας Σοφίας... Αυτή είναι η Ελλάδα: το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και η ορθοδοξία... Είναι συνέχεια αυτά τα δύο... Είναι αλυσίδα... Είμαστε χριστιανοί, κοκόνα μ', είμαστε ορθόδοξοι, για τούτο κι αγαπάμε το πνεύμα των αρχαίων ελλήνων...» (ΣΑΣ, 105).

«Κρατήστε σαν άσβηστο λυχνάρι στη ψυχή τη γλώσσα και τη θρησκεία, τις αξίες και όλα εκείνα του γένους μας τα ιδανικά» (ΔΗ, 16).

Η διαχρονική κοινότητα του έθνους στο ΔΗ είναι έκδηλη από την αρχή της αφήγησης.

«αγαπητοί μαθηταί, κύριοι συνάδελφοι... το γένος των Ελλήνων, το οποίο πριν από πολλούς αιώνας κατώκησεν και εμεγαλούργησεν εις αυτήν την ιεράν της Ιωνίας γην, διώκεται...» (ΔΗ, 15).

Μάλιστα, η παρουσία ελληνικών πληθυσμών οι οποίες είναι έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους, περιγράφεται, όπως συμβαίνει εδώ με τους Έλληνες της Μικράς Ασίας, με όρους αχρονικούς.

«ανήκαν στο έθνος των Ελλήνων κι ένιωθαν περήφανοι για τη γλώσσα, τη θρησκεία, την καταγωγή τους και την ιστορία του τόπου τους. Και οι πρόσφυγες ήταν τόσο Έλληνες όσο και οι πρόγονοι τους, οι εκλεκτοί της Ιωνικής γης αυτούς που αγκάλιασε η ελληνική ιστορία και για αιώνες δοξάζει και θαυμάζει όλος ο πολιτισμένος κόσμος» (ΔΗ, 17).

Η αρχαιότητα, η εθνική συνοχή και ομοιογένεια συμβάλλουν στην υποτίμηση και την απόρριψη του άλλου και την υπεροχή του εμείς (Κωνσταντακοπούλου, 1994:12). Στη διαχρονικότητα του ελληνικού πολιτισμού μας μυεί έμμεσα και έντεχνα και το άλλο μυθιστόρημα, όπου μέρος του τίτλου του βιβλίου συγκεκριμένα η λέξη «σεντούκι» περιλαμβάνει βιβλία τα οποία παραπέμπουν στην κλασική αρχαιότητα.

«Ομήρου Ιλιάς, Ομήρου Οδύσσεια, Ηροδότου Ιστορία... [...] βιβλία που μιλάνε για τον Θαλή τον Μιλήσιο, για τον Αναξίμανδρο και τον Αναξίμενη, βιβλία που κλείνουν μέσα τους τις φράσεις του Ηράκλειτου, τους στίχους του Αλκμάνος... βιβλία που μιλάνε για τους Έωνες και τον πολιτισμό τους» (ΣΑΣ, 66, 129, 130).

Η καθολικότητα του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και η επιλεκτική χρήση του, δεν αφήνει καμία αμφιβολία περί υπεροχής του και επίδρασης του στο δυτικό πολιτισμό.

«Ε, τι νομίζεις, κοκόνα μ';... Έχουν οι Άγγλοι φαντασία; Ακόμη και ο μεγαλύτερος τους ποιητής ο Σακεσπύρος που είναι πραγματικά πολύ πολύ σπουδαίος ποιητής, τι νομίζεις;... Απ' την ελληνική μυθολογία εμπνέεται!» (ΣΑΣ, 61).

Το λανθάνον μήνυμα που υποβόσκει είναι αυτό της πολιτισμικής συγγένειας εθνικού «εαυτού» και Ευρώπης.

Ενισχύεται και στις δύο λογοτεχνικές αφηγήσεις ότι η νεοελληνική ιστορική συνείδηση και η ελληνική εθνική ταυτότητα συγκροτήθηκαν σε σταθερή αναφορά προς το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Την ιστορική συνέχεια και σχέση με το Βυζάντιο θα τη δούμε και στις απηγήσεις που είχε το πρότυπο της Μεγάλης Ιδέας. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται στα λόγια των αφηγηματικών προσώπων η ιδέα της Ελλάδας, ως μιας οντότητας που εκτείνεται πέρα από τα όρια του ελληνικού κράτους. *«Το Αιγαίο θα είναι ...λίμνη ελληνική [...] Ξύπνησε το βυζαντινό όνειρο, αναστήθηκε η Μεγάλη Ιδέα» (ΔΗ, 42, 43). «Η Μεγάλη Ιδέα... Η Μεγάλη Ιδέα... Η Ελλάδα των πέντε θαλασσών και... Θα ξυπνήσει και ο Μαρμαρωμένος Βασιλιάς! Η μεγάλη μας Πατρίδα...» (ΣΑΣ, 71).*

Τα δύο βιβλία συμφωνούν ακόμη ως προς τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν οι πρόσφυγες τους Έλληνες, υπερισχύοντας του τρόπου εκείνου με τον οποίο τους αντιμετωπίζουν οι Έλληνες. Οι πρόσφυγες με την άφιξη τους στην Ελλάδα θα αποτελέσουν τον εσωτερικό «άλλο». Είναι υποχρεωμένοι, λόγω της «κρίσης ταυτότητας» που περνούν να μεταβούν σε μια ταυτότητα την οποία πρέπει να συλλάβουν πλέον, ως μια δυναμική διαδικασία προσαρμογής, στις νέες συνθήκες. Η επιδίωξη αποδοχής από τους «μέσα» Έλληνες και η όποια προσπάθεια για αρμονική και ισότιμη συνεργασία, πολλές φορές ακυρώνεται. Νιώθουν μειονεκτικά, γιατί εισπράττουν απαξιοτικούς χαρακτηρισμούς *«Το αισθάνονταν σαν μαχαίρι να τρυπά την σάρκα τους, όταν τους κολλούσαν το επίθετο «οι Ξενομερίτες» ή «οι Τουρκομερίτες» (ΔΗ, 32), «Λες και «προσφυγάκι» είναι νέα κατηγορία ανθρώπου, νέο είδος...» (ΣΑΣ, 144).* Εντύπωση μας κάνει ακόμη το γεγονός πως, ενώ η φιλία της με την Τουρκάλα Εσμέτ ακόμη και όταν ξεσπά ο πόλεμος ελάχιστα κλονίζεται, έκδηλη είναι η άρνηση της Μαρίας που είναι κόρη της κυρίας στο σπίτι το οποίο δουλεύει ως καθαρίστρια να γίνουν φίλες *«Θα μπορούσαμε να γινόμεσταν και φίλες αν η Μαρίνα δεν με έβλεπε απλώς σαν προσφυγάκι» (ΣΑΣ, 145).* Απέναντι σε όλα αυτά, αντιτάσσουν ως άμυνα τα ιδιαίτερα πολιτιστικά στοιχεία του ιωνικού πολιτισμού, που, ενώ αποτελούν μέρος ενός ενιαίου και συμπαγούς πολιτισμού, η αφήγηση τα παρουσιάζει να «υπερισχύουν».

«είχε μείνει αρκετό καιρό στο Φραγκομαχαλά της Σμύρνης και γνώριζε καλά πόσο εξελιγμένοι ήταν οι Έλληνες της Μικρασίας και πώς ήταν στημένη η ζωή τους σ' εκείνα τα ευλογημένα μέρη» (ΔΗ, 29).

«Εγώ, που μεγάλωσα με τα έπη του Ομήρου; Που μεγάλωσα με την «Ηροδότου ιστορία»; Εγώ, που μεγάλωσα με τους σοφούς της Μιλήτου;» (ΣΑΣ, 153).

Με την παρουσίαση αυτή η συνοχή του εθνικού εαυτού πλήττεται και η ιδεολογική κατασκευή της ομοιογένειας του εθνικού υποκειμένου δοκιμάζεται, εξαιτίας διαχωρισμού και αποκλεισμού κοινωνικών ομάδων, όπως αυτής των προσφύγων.

Εκτός από τις ομοιότητες που παρουσιάζουν τα υπό εξέταση βιβλία, το συλλογικό και εθνικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας με τη μορφή αυτοκρατορικού προτύπου εκλαμβάνεται διαφορετικά.. Η αποτίμηση του σχεδίου της Μεγάλης Ιδέας στο ΣΑΣ γίνεται από τη σκοπιά μιας αντιπολεμικής αντίληψης

«Δε ξέρω τι θα πει «αποπροσανατολίζει», ούτε τίνος ιδέα ήταν η Μεγάλη Ιδέα, αλλά ξέρω ότι, όταν λέμε «Μεγάλη Ιδέα» εννοούμε να γίνει η Ελλάδα μας πολύ μεγάλη! ... Αλλά, για να γίνει αυτό, πρέπει να πολεμάμε; Πρέπει να μας σφάζουν οι Τούρκοι και να τους σφάζουμε κι εμείς;» (ΣΑΣ, 81).

Φαίνεται μια συνειδητή αντιπολεμική οπτική που υπονοεί ότι στον πόλεμο και οι δύο πλευρές μοιράζονται εξίσου απεχθείς πράξεις. Ενώ στο ΔΗ εκφράζεται η οπτική των ηττημένων του πολέμου και η μόνη κριτική που ασκείται στο πολιτικό και στρατιωτικό σχέδιο - δεν ήταν τελικά εθνική υπόθεση για όλους - αγγίζει το κομμάτι εκείνο που αφορά την αρνητική απήχηση που είχε στα λαϊκά στρώματα.

«Προχωρούσαμε και πολεμούσαμε, όχι για το ξεφτισμένο όνειρο, μόνο για τη ζωή μας... (ΔΗ, 194) και «τα παιδιά της φτωχής ελληνικής οικογένειας που πολεμούσαν με μικρά διαστήματα ανάπαυλας από το 1912 και πέρα» (ΔΗ, 146).

Στη βάση αυτού του οράματος διαφορετική είναι η εσωτερική οπτική γωνία με βάση την οποία γίνεται η ανάγνωση του πολέμου στα δύο μυθιστορήματα. Συνοδεύεται από αναφορές σε ηρωικές στιγμές και η ηρωική διάσταση που δίνεται στα αφηγηματικά πρόσωπα, ιδιαίτερα στο ΔΗ, τείνει να χαρακτηριστεί ως εθνική αρετή. *«Η υπόθεση της πατρίδας μας είναι τόσο μεγάλη που χρειάζεται πολλούς και σε πολλά μετερίζια» (ΔΗ, 85).* Όλα τα παραπάνω αναδεικνύουν τα τρία συστατικά στοιχεία της «ελληνικής ψυχής»: αυτοθυσία, ηρωισμός και αγάπη για την πατρίδα. Αντίθετα στο ΣΑΣ η αφήγηση προσφέρει νέο πολιτισμικό πλαίσιο, με την αλληπάλληλη χρήση επιτυχημένων αντιθέσεων, με τη λιγότερη συναισθηματική φόρτιση και περισσότερη αντικειμενικότητα ως προς τη θέαση των γεγονότων. Αφήνει η αφηγήτρια να εννοηθεί ότι υπάρχουν άλλες εκδοχές της ιστορίας, δηλαδή άλλες «ιστορίες» και άλλες πολιτισμικές αναφορές. Για παράδειγμα, μια αντίθεση αυτής της μορφής έχουμε σε μια από τις περιοδικές συνοψίσεις και υπομνήσεις όπου η αφηγήτρια τονίζει: *«Και ύστερα ήρθαν μέρες σκοτεινές, συννεφιασμένες. Χρόνια βαριά...Μεγάλες λίμνες αίματος και ανοιχτές πληγές, που όμως δεν μοιάζανε με τα πέταλα των παπαρούνων» (ΣΑΣ, 39).* Το γεγονός πως «οι λίμνες αίματος ως ανοιχτές πληγές», «δεν μοιάζανε με τα πέταλα των παπαρούνων» δεν είναι τυχαία αναφορά Αντιθέτως, έχουν κεντρικό συμβολισμό, γιατί σχετίζονται με ένα παιχνίδι που έπαιζε η Κλειώ με την Τουρκάλα φίλη της Εσμέτ *«Μαζεύαμε η καθεμία μας πεντ' έξι παπαρόνες και τις κουνούσαμε στον αέρα να δούμε ποιανής τα άνθη θα αντέξουν περισσότερο... «Σε νίκησα, Κλειώ! Σε νίκησα!» φώναζε η Εσμέτ, μα δεν προλάβαινε το λόγο της να αποσώσει και τα δικά της άνθη σκορπίζανε στον αέρα...πέταλα που μοιάζανε με στάλες αίματος ή με πληγές» (ΣΑΣ, 20).* Εισάγει νέους τρόπους διαχείρισης του ιστορικού υλικού όταν αποφεύγει τις ωραιοποιήσεις και τις αποσιωπήσεις, από μια ιστορία «από τα πάνω» προς μια ιστορία «από τα κάτω» (Αβδελά, 1995:20). Δε διστάζει να αποδώσει ευθύνες ακόμα και στον εθνικό «εαυτό», όπως: *η Εσμέτ δε θα υπάρχει γιατί*

«Έλληνες τη σκοτώσανε αφού πρώτα τη βιάσανε», «Εκδίκηση; Ίσως. Τα ίδια έκαναν και οι Τούρκοι» (ΣΑΣ, 121).

Έντονη είναι και μια αντιπολεμική διάθεση σε γλώσσα καθαρά ρεαλιστική και με αντιηρωικό περιεχόμενο όπως δηλώνεται σε μια από τις πολλές ιστορίες που διηγείται ο παππούς της Κλειώς, όπως *« Σε έναν πόλεμο κανείς δεν νικά. Από έναν πόλεμο όλοι βγαίνουν χαμένοι» (ΣΑΣ, 60)* σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και καταγγελτική, με εστίαση στα βαθύτερα αίτια

«τους μισώ όλους! Μισώ του Έλληνες, μισώ τους Τούρκους, μισώ τους συμμάχους, μισώ εκείνους που σκοτώσανε...», «δε ξέρουμε ποιοι είναι αυτοί που μας σπρώχνουν: Έλληνες, Τούρκοι, σύμμαχοι, φίλοι, εχθροί» (ΣΑΣ, 132).

Το παιχνίδι με τις παπαρούνες επανέρχεται και πάλι σε μια από τις σκόρπιες κουβέντες που έχουν τα αφηγηματικά πρόσωπα μέσα από τις οποίες η Κλειώ συμπεραίνει πως:

«Και η Αμερική βρίσκεται πολύ μακριά από εμάς. Τι τη νοιάζει και ανακατεύεται με εμάς; [...] αυτός ο κύριος Ουίλσον πρέπει να είναι καλός άνθρωπος, θέλει να ειρηνεύσει τον κόσμο ... Εμένα, πάντως μου φαίνεται παράξενο, που αυτός ζει τόσο μακριά ασχολείται μ' εμάς [...] Όσο όμως και να κοιτά το χάρτη δε θα μπορεί να δει παρά χρωματιστά κομμάτια: Ελλάδα, η Τουρκία, Αγγλία, Γαλλία... Μικρά κομμάτια με διαφορετικά χρώματα... Όσο και να σκουπίζει τα γυαλιά του δε μπορεί να δει στο χάρτη εμένα! Δεν μπορεί να δει πώς έπαιζα εγώ με την Εσμέτ το παιχνίδι με τις παπαρούνες!» (ΣΑΣ, 63).

Σε μια περιοδική σύνοψη η συγγραφέας θα σχολιάσει πως *«Ακόμη κι άμα κλείσουν οι πληγές, μένουν πάντα οι ουλές για να θυμίζουν» (ΣΑΣ, 65).* Οι ουλές είναι οι θρυμματισμένες μνήμες. Γενικά η έννοια του τραύματος είναι ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα σύγχρονου προβληματισμού της διαχείρισης του παρελθόντος. (Λιάκος, 2007:278). Καθοριστική είναι η σημασία και της μνήμης για την αφηγήτρια, όταν ο παππούς εξηγεί στην εγγονή του πως *« Αν ξέρεις το παρελθόν, κοκόνα μ', μπορείς να καταλάβεις και το παρόν και το μέλλον....» (ΣΑΣ, 79).*

Αντίθετα στο ΔΗ οι αναφορές στις εθνικές μας ευθύνες και μια διάθεση αυτοκριτικής είναι ισχνές, ενώ φαίνεται να ενισχύεται η αποποίηση της όποιας εθνικής ευθύνης

«μέρος στο παιχνίδι του συσχετισμού που το εμπνεύστηκαν ή το επέβαλλαν εκείνοι που λέγονται φίλοι και σύμμαχοι» (ΔΗ, 183).

«Οι σύμμαχοι δεν κάνουν τίποτα το διαφορετικό από ότι έκαναν και θα κάνουν πάντα. Υποστηρίζουν το συμφέρον τους κι αυτόν που εξυπηρετεί τα σχέδια τους. Το 1920, έβαλαν την Τουρκία στη γωνία, γιατί δεν τα είχαν βρει μεταξύ τους οι νικητές και οι ηττημένοι του πολέμου. Τώρα οι σχέσεις άλλαξαν. Δανειοδοτούν τον Κεμάλ, δίνουν οπλισμό και πληροφορίες στον στρατό του και αφήνουν εμάς, τους Έλληνες, μόνους κι αβοήθητους...» (ΔΗ, 156).

Με αναφορά την αφήγηση του ελληνοτουρκικού πολέμου και οι δύο λογοτεχνικές αφηγήσεις συμφωνούν ως προς την απόδοση των ευθυνών προς τα πολιτικά πρόσωπα.

«Τους μισώ όλους! Μισώ τους Έλληνες, μισώ τους Τούρκους, μισώ τους συμμάχους, μισώ εκείνους που σκοτώσανε τον πατέρα, μισώ εκείνους που κουράσανε τον παπού...» (ΣΑΣ, 120).

Ενώ προηγουμένως παρατηρούμε την ηρωίδα να αποδίδει ευθύνες για τον πόλεμο ανεξαιρέτως σε όλους, στη συνέχεια κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στα πρόσωπα που γνωρίζει στην καθημερινότητά της και στις πολιτικές ηγεσίες αποδίδοντας τις ευθύνες στις δεύτερες. Λέει για παράδειγμα:

«Μου έρχεται να την πετάξω μέσα στη θάλασσα αυτή τη βρωμοχάντρα που μου χάρισε η Εσμέτ, η Τουρκάλα... Κάνω να την πετάξω μέσα στο νερό, μα σταματώ. Δεν έκανε τον πόλεμο αυτό η Εσμέτ» (ΣΑΣ, 134).

«Ο άνθρωπος που οραματίστηκε τη μεγάλη Ελλάδα, την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, ο άνθρωπος αυτός υπέγραψε τώρα το διαμελισμό της... Ανάθεμα στους αίτιους!» (ΣΑΣ, 142).

«δεν μπορείς να καταλάβει ούτε εσύ ούτε οι καλαμαράδες των γραφείων. Μόνο όποιος τον ένιωσε στο πετσί του, μόνο όποιος στήθηκε απέναντι στον εχθρό και είπε: «Τώρα ήρθε η ώρα μου να πεθάνω», μόνο αυτός μπορεί να καταλάβει!» (ΔΗ, 159).

Μια θεμελιώδης διαφορά που διακρίνει τα δύο βιβλία είναι η προσέγγιση του «άλλου». Στο ΣΑΣ ο πυρήνας της αφήγησης είναι η σχέση φιλίας της κεντρικής ηρωίδας και της Τουρκάλας φίλης της. Πρόκειται για μια κοινωνική και πολιτισμική συνύπαρξη με τον «άλλο», και μάλιστα με τον παραδοσιακό μας «εχθρό». Η υπόθεση οργανώνεται γύρω από τη φιλία μιας Ελληνίδας με μια Τουρκάλα, που σε πείσμα των αντίρροπων δυνάμεων, θα προσδώσει στην αφήγηση και την ανάλογη ιδεολογική σημασία. Πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ο τίτλος του βιβλίου *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*. Συγκεκριμένα η επιλογή της λέξης *σεντούκι*, μια λέξη κοινή στις δύο γλώσσες ελληνική και τουρκική, υποδηλώνει ένας είδος συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το συνολικό περιεχόμενο του βιβλίου (η έμφαση στην καθημερινή σχέση των δύο κοριτσιών, οι θετικές αναφορές στη συνύπαρξη). Ο αντιπολεμικός χαρακτήρας του έργου έγκειται ακριβώς σ' αυτήν την απεικόνιση των Τούρκων στην καθημερινή τους ζωή που διέπεται από αρχές και αξίες αντίστοιχες αυτές των Ελλήνων. Η τοποθέτηση αυτή συνάδει με μία ανάγνωση του συγκεκριμένου γεγονότος σύμφωνα με την οποία «ο φανατισμός και τα πάθη – όχι απαραίτητως ο «Άλλος» – επιφέρουν την ανταλλαγή των πληθυσμών και τον πόνο σε όλους, σε «μας» και στους «άλλους» (Μήλλας, 2005:362).

Δεν απουσιάζουν από τα βιβλία οι στερεοτυπικοί και απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί με στοιχεία απάνθρωπα.

«γιατί ο Τούρκος είναι σκύλος που κάνει πως έχει τα μάτια του κλειστά, μα ψάχνει τη στιγμή να σε δαγκώσει!» (ΔΗ, 64).

Ο μόνος «εθνικός» εχθρός που φαίνεται να απειλεί την πολιτισμική εθνική ιδιαιτερότητα, ιδιαίτερα στο ΔΗ, είναι ο Τούρκος. Στο ΔΗ οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων στη Μ. Ασία δεν αποτελούν κομμάτι της ζωής των ηρώων, μόνο μια αναφορά υπάρχει που ξεπερνά την απλή συνύπαρξη

«περιέτρεξε όλα τα κρατητήρια και πέτυχε την απόλυση εκατοντάδων Τούρκων που είχαν συλληφθεί» (ΔΗ, 102).

Εμφανίζονται οι Τούρκοι ως εχθρός που διαπράττει ιδιαίτερα απεχθείς πράξεις εναντίον του εθνικού «εαυτού». Βέβαια σε μια περιγραφή που κάνει ο δάσκαλος του χωριού του Λουκά, έμμεσα, αφήνει κάποιες αμφιβολίες

«οι Τούρκοι εξοργισμένοι, μπήκαν στα ελληνικά σπίτια, έκλεψαν, λεηλάτησαν και σκότωσαν πολύ κόσμο... Φήμες, ψέματα, αλήθεια, δε ξέρω» (ΔΗ, 125).

Ενώ στο ΣΑΣ ο κεντρικός πυρήνας του βιβλίου είναι η δυνατή σχέση φιλίας, ως υπαρκτή πραγματικότητα, γεγονός που λειτουργεί, έτσι ώστε η σχέση Ελλήνων και Τούρκων να προβάλλεται ως σχέση συμβίωσης, και όχι απλής συνύπαρξης.

«όπως εγώ διηγόμουν τα έπη του Ομήρου στην Εσμέτ, έτσι και η Φατιμά θα διηγότανε στην Κατίγκω παραμύθια... μάλλον τα παραμύθια της Χαλιμάς! Κι έτσι κυλούσε όλων μας η ζωή: με κύμινο και ζάχαρη... με Όμηρο και Χαλιμά» (ΣΑΣ, 28).

Η ιδιαίτερα ανθρωπιστική εικόνα του Τούρκου κατά την περίοδο της ειρηνικής συνύπαρξης, παίρνει αρνητικό χαρακτήρα όταν ξεσπά ο πόλεμος.

Η Κλειώ, εκτός από μια τυχαία συνάντηση την ημέρα απόβασης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, δε θα ξαναδει ποτέ την Εσμέτ αφού

«Ελληνες τη σκοτώσανε αφού πρώτα τη βιάσανε. Εκδίκηση; Ίσως. Τα ίδια έκαναν και οι Τούρκοι» (ΣΑΣ, 121).

Στο ΔΗ η αναφορά στις σχέσεις των δύο εθνικών ομάδων γίνεται μέσα από τη γενική θεώρηση της Τουρκίας, κατάλοιπο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ως πολυπολιτισμικού κράτους, στο οποίο όλοι μπορεί να ήταν Τούρκοι υπήκοοι, αλλά διατηρούσαν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους στοιχεία (ταυτότητα, γλώσσα, θρησκεία).

Τέλος, μια έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο βιβλία είναι και η παρουσίαση των Δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων. Αν εξαιρέσουμε το μοναδικό σημείο σύγκλισης της κριτικής τους, ως συλλογικών υποκειμένων και μόνο, και της επιλεκτικής απουσίας περιφρονητικών σχολίων, συγκριτικά με τον εθνικό «άλλο» που εμφανίζεται στα βιβλία και είναι ο Τούρκος, είναι διαφορετική η γωνία εστίασης στα χαρακτηριστικά αυτών των λαών. Η αντιπολεμική διάθεση που καλλιεργείται στο ΣΑΣ του προσδίδει μια ρεαλιστική ματιά στην ερμηνεία και απόδοση των γεγονότων, η οποία μετατρέπεται σε πολλές περιπτώσεις σε καταγγελτική στάση στους εκάστοτε «Μεγάλους».

Σαφή υπαινιγμό για το παιχνίδι των «Μεγάλων» παράγει η απορία της κεντρικής ηρωίδας, της Κλειώς πως ο κύριος Ουίλσον που είναι Αμερικανός (εννοεί τον πρόεδρο της Αμερικής)

«θέλει να ερμηνεύσει τον κόσμο...Εμένα, πάντως, μου φαίνεται παράξενο, που αυτός που ζει τόσο μακριά ασχολείται με εμάς» (ΣΑΣ, 62, 63).

Αν και προς το τέλος της αφήγησης οι ήπιες αναφορές στους συμμάχους θα πάρουν καταγγελτικό χαρακτήρα μέσα από τη φωνή της αφηγήτριας πρώτα:

«Οι Τούρκοι έσφαζαν τους Έλληνες. Οι Έλληνες έσφαζαν του Τούρκους. Οι σύμμαχοι κοιτάζανε» (ΣΑΣ, 121),

αλλά και μέσα από τα μάτια της Κλειώς, όταν από το μπαλκόνι του σπιτιού της βλέπει να:

«καίγεται η Σμύρνη, τρέχει ο κόσμος στην προκουμαία, μπαίνει σε βάρκες, κάποιες βάρκες τουμπάρουν από τα βάρους... Ο κόσμος πνίγεται... Είναι αλήθεια αυτά που βλέπουμε ή μήπως δε βλέπουμε καλά; Απέναντι μας τα καράβια των συμμάχων αραγμένα, ακίνητα... Τόσο ακίνητα! Μα τι κάνουν οι σύμμαχοι μας λοιπόν; Τι κάνουν οι χώρες της «Εγκάρδιας Συνεννόησης»; Που στο καλό βρίσκεται η καρδιά της «Εγκάρδιας Συνεννόησης;» (ΣΑΣ, 127).

Η αντίστοιχη διάθεση στο ΔΗ δεν εντοπίστηκε και οι χαρακτηρισμοί έχουν ήπια γνωρίσματα. Ακόμη και όταν η παρουσία τους είναι αρνητική για τον εθνικό «εαυτό», υπάρχει συνήθως μια έμμεση αιτιολόγηση που ερμηνεύει τη στάση τους.

«Οι σύμμαχοι δεν κάνουν τίποτα το διαφορετικό από ότι έκαναν και θα κάνουν πάντα. Υποστηρίζουν το συμφέρον τους κι αυτόν που εξυπηρετεί τα σχέδια τους. ...» (ΔΗ, 156).

Με αυτή την έννοια η αρνητική εικόνα για τη δράση των «συμμάχων» υπογραμμίζεται εντονότερα στο ΣΑΣ μολοντί ταυτόχρονα εκλογικεύεται, αφού γίνεται απόπειρα να τεκμηριωθεί το πώς και το γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ενώ στο ΔΗ, η αναφορά στους δυτικούς άλλους που δρουν ιδιοτελώς στη βάση του συμφέροντός τους, μοιάζει να είναι μια ευρέως διαδεδομένη και αποδεκτή πεποίθηση.

Επίλογος-Συμπεράσματα

Συνοπτικά και στις δύο λογοτεχνικές αφηγήσεις, εισάγεται ένας νέος τρόπος διαχείρισης του ιστορικού υλικού, ενισχυμένος στο ένα και αποδυναμωμένος στο άλλο μυθιστόρημα. Ένας τρόπος που δεν σηκώνει τείχη ανάμεσα στους λαούς, αλλά διευκολύνει τις αληθινές σχέσεις και την αλληλοκατανόηση. Ως γενική σύνοψη, πιστεύουμε ότι στα σύγχρονα πολυπολιτισμικά κέντρα μπορούν να δημιουργηθούν συνθήκες γόνιμης επικοινωνίας των διαφορετικών πολιτισμών. Διαφορετικές παραδόσεις και πολιτισμοί μπορούν να συναντηθούν και να συνδιαλλαγούν. Δεν είναι οι διαφορές όπως επισημαίνει η Μένη Κανατσούλη που μας χωρίζουν, είναι η αδυναμία μας να αναγνωρίσουμε, να αποδεχθούμε και να γιορτάσουμε αυτές τις διαφορές (2004:92).

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1-3/1995). «Ετερότητα» και «ταυτότητα»: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις. *Σύγχρονα Θέματα*, 54, 17-20.
- Αβδελά, Ε. (1997α). Χρόνος, ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο, στο Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. 49 – 71.
- Αβδελά, Ε. (1997β). Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: εμείς και οι άλλοι, στο Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. 25-45.
- Αναγνωστόπουλος, Β. (2001). *Ιδεολογία και παιδική λογοτεχνία*. Τόμος Α'. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αναγνωστόπουλος, Β. (2004). Το Ελληνικό Παιδικό/ Νεανικό Μυθιστόρημα από το 1980 έως σήμερα: Γενική και Ειδική Θεώρηση, στο Τσιλιμένη, Τ. (Επιμ.). *Σύγχρονο Παιδικό – Νεανικό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες. 304 - 312.
- Αποστολίδου, Β. (2010) *Τραύμα και μνήμη* Αθήνα: Πόλις.
- Γουργουρής, Σ. (2007). «Εθνος-Όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας». Αθήνα: Κριτική.
- Δημητρούλια, Τ. (23-1-2012) Ο σταλινισμός μέσα από τον εμφύλιο, *Καθημερινή-Τέχνες και Γράμματα*.
- Κανατσούλη, Μ. (2004). *Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κανατσούλη, Μ. (2004). Ανάμεσα στην ελληνικότητα και την πολυπολιτισμικότητα στο σύγχρονο μυθιστόρημα για παιδιά και για νέους, στο Τσιλιμένη, Τ. (Επιμ.). *Σύγχρονο Παιδικό – Νεανικό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες. 72 – 82.
- Καρακίτσιος, Α. (2004). Φαντασία, Μνήμη και Παρατήρηση στο σύγχρονο παιδικό Μυθιστόρημα, στο Τσιλιμένη, Τ. (Επιμ.). *Σύγχρονο Παιδικό – Νεανικό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες. 83 - 102.
- Κυριαζή, Ν. (2002). *Η Κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κωνσταντακοπούλου, Α. (1994). Ιστοριογραφικά ζητήματα στη σημερινή Βαλκανική συγκυρία. *Σύγχρονα Θέματα*, 50-51.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις.
- Λιάκος, Α. (20/05/2007). Ανάμεσα στην ιστορία και στο συναίσθημα. *Το Βήμα*, Β60
- Μήλλας, Η. (2005). *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μπαχτίν, (1980). *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Τζιόβας, Δ. (1989). *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

Τσιλιμένη, Γ. (2004). Το σύγχρονο παιδικό και εφηβικό μυθιστόρημα. Συνοπτική παρουσίαση, στο Τσιλιμένη, Γ. (Επιμ.) *Σύγχρονο Παιδικό – Νεανικό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες. 13 – 21.

Χαντζαρούλα, Π. (2003-2004). Η πολιτική και η ποιητική διάσταση της σύγχρονης ιστορικής κουλτούρας. *Ιστορεΐν*, 4, cd-rom.

Φλάισερ, Χ. (20/02/2009). Η δημόσια ιστορία προβάλλει τώρα τα θύματα κι όχι τους θύτες. *Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη*, 541, 16 – 19.